

Timbro-konferens den 25 september 2012:
Är svensken myndig? Maktutredningen 20 år senare

Olof Petersson

Maktutredningen och statsindividualismen

Frågan är ”hur man kan förena önskan om social trygghet på grundval av gemensamma ordningar med önskan om individuell valfrihet. Ytterst är detta en fråga om hur man kan kombinera fria personliga val med solidarisk gemenskap”.

Så löd Maktutredningens sista ord. Dessa meningar avslutade SOU 1990:44, ”Demokrati och makt i Sverige”, Maktutredningens huvudrapport. Därmed fullbordades också ett femårigt utredningsarbete. Det hade varit en ovanlig typ av statlig kommitté. Visserligen var det regeringen som hade formulerat utredningsdirektiven och utsett oss fyra forskare till ledamöter och visserligen finansierades utredningen via statliga kommittéanslaget. Men med detta yttre formella ramverk upphörde likheterna med en vanlig utredning. I praktiken var det ett stort samhällsvetenskapligt forskningsprogram som arbetade under full vetenskaplig frihet.

Det som vi hade åtagit oss var att besvara direktivens centrala frågor: Vilka är i dag de viktigaste maktresurserna i vårt samhälle och hur är de fördelade? Vilka resurser har de enskilda medborgarna att påverka samhällsförändringen? I vilken riktning förändras fördelningen av maktresurser och inflytande i vårt samhälle? Maktutredningen skulle ytterst ta reda på om ”samhällsutvecklingen totalt sett närmar sig det svenska demokratiska idealet”. Utredningen satte igång 1985 och fem år, ett tjugotal böcker och ungefär hundra rapporter senare kunde vi som fått uppdraget (en historiker, en nationalekonom, en norsk maktutredare och undertecknad statsvetare) sammanfatta våra slutsatser. Huvudrapporten innehöll

inte bara ett antal faktasammanställningar utan försökte också modernisera de bilder, metaforer och begrepp som formar bilden av vårt samhälle.

”Ytterst är detta en fråga om hur man kan kombinera fria personliga val med solidarisk gemenskap.” Avslutningsmeningen röjer hur vi tänkte. Grundproblemet var demokratins eviga: hur ska man förena personligt, individuellt självbestämmande med gemensamt, kollektivt självbestämmande? Vi konstaterade att de pågående samhällsförändringarna var stora och djupgående. En av de starkaste drivkrafterna var medborgarnas ökande krav på självbestämmande. Vi hänvisade bland annat till den stigande utbildningsnivån, kommunikationsrevolutionen, internationaliseringen och kvinnornas frigörelse. Men till följd av institutionell tröghet fanns det många institutioner som inte anpassat sig till dessa nya förutsättningar. Det var detta som demokratidebatten borde handla om, menade vi.

Denna konferens tar sin utgångspunkt i begreppet ”statsindividualism”. Jag har som ledare för den gamla maktutredningen ombetts att reflektera över detta begrepp. Jag kan omedelbart konstatera att begreppet statsindividualism inte förekommer i Maktutredningen och jag finner också att den tolkning som görs av Henrik Berggren och Lars Trägårdh i boken ”Är svensken människa?” (2006, 2009) icke är förenlig med Maktutredningens konklusioner. Därmed öppnas möjligheten till en mer spännande diskussion än om vi hade varit allmänt överens.

En möjlig tolkning är att Berggrens och Trägårdhs bok kom ut bara för några år sedan medan Maktutredningens undersökningar nu är ett kvartssekel gamla. Men den tolkningen kan avvisas därför att samhället knappast har förändrats så fundamentalt under denna tid och dessutom därför att de två historikernas bok handlar om en längre tidsepok som även omspannar den tid som Maktutredningen studerade. En annan möjlighet är att begreppet ”statsindividualism” är bättre än det demokratiteoretiska perspektiv som vi anlade i Maktutredningen. Efter att övervägt denna möjlighet finner jag emellertid att så inte är fallet. I själva verket

innehåller Maktutredningen ett antal slutsatser som direkt strider mot föreställningen att Sverige skulle vara ”statsindividualistiskt”. Återstår därmed slutsatsen att Henrik Berggren och Lars Trägårdh helt enkelt har fel. Det är det som jag nu tänkte visa, först med några kommentarer till boken och därefter med utgångspunkt i Maktutredningens analyser.

Först måste vi definiera begreppet ”statsindividualism” så att vi talar om samma sak. Det räcker naturligtvis inte att konstatera att det finns en stat och att det finns individer eller att det finns en allmän historisk process som man kan kalla individualisering. Detta vore en banalitet. Begreppet ”statsindividualism” tar fasta på något mer, närmare bestämt på något som inte finns. Demokratiska samhällen innefattar vanligen någonting mer än en statsapparat och enskilda individer. Det finns visserligen en marknad med producenter och konsumenter, men denna del av samhällslivet bortser man här från, vilket i och för sig är en avgränsning som man kunde diskutera. Det väsentliga här gäller förekomsten av frivilliga sammanslutningar, intresseorganisationer, kyrkliga samfund, medlemsbaserade partier, kooperativ, aktionsgrupper, nätverk, föreningsliv – det som vi kan sammanfatta under beteckningen ”det civila samhället”.

Nu kommer vi till kärnan. Det bör först påpekas att Berggren och Trägårdh använder termen statsindividualism i en annan betydelse än inom rättsteorin, exempel Hans Kelsens diskussion om ”Staatsindividualismus” i samband med statsteori och folkrätt. Med ”statsindividualism” avser de i stället ett samhälle där de gamla traditionella och sammanhållande institutionerna försvagas och ersätts av staten. I ett statsindividualistiskt samhälle är individerna utelämnade åt sig själva, de blir atomiserade. Individerna blir beroende av staten efter de saknar den historiskt förekommande gemenskapen med sina medmänniskor. Relationerna mellan de moderna svenskarna kännetecknas i stället av ”frivillighet och oberoende”.

Det går inte att förneka att begreppet ”statsindividualism” kan vara användbart. I ett författningshistoriskt perspektiv går det nämligen att finna exempel på samhällen som vilat på idéer som man kan beteckna som statsindividualistiska och dessa samhällen har också i sin faktiska gestaltning kommit tämligen nära statsindividualismens modell. Det rör sig om samhällen som i andra avseenden kan vara mycket olika.

Ett exempel är den franska revolutionens samhälle, den jakobinska staten. Revolutionärerna vände sig mot traditionella institutioner som kungamakt, feodalvälde och kyrka. I stället ville de skapa en republik utan mellannivåer, en republik med ett direkt band mellan medborgare och stat. Individerna försågs med ett antal fri- och rättigheter och den hierarkiskt och monolitiskt organiserade staten hade att representera denna nation av medborgare. Följdenligt förbjöds alla korporationer och skrån och den lag som stiftades 1791, med parlamentsledamoten Le Chapelier som initiativtagare, var så drakonisk att bildandet av fackföreningar var förbjudet ända tills lagen upphävdes 1884. Le Chapelier-lagen brukar åberopas som en av huvudförklaringarna till att den franska fackföreningsrörelsen än i dag har så svag organisationsgrad.

Författningshistorien ger ytterligare ett exempel på ett samhälle som uppfyller kriterierna på ”statsindividualism”. Den nationalsocialistiska staten byggde på principen ”Ein Volk, ein Staat, ein Führer”, med den alternativa formuleringen ”Ein Volk, ein Reich, ein Führer”. I vissa sammanhang användes denna slogan för att legitimera Tysklands annektering av andra tyskspråkiga områden, såsom Anschluß med Österrike 1938. Men kärnan var att de enskilda individerna integrerades i samhället genom en stark stat. Visserligen fanns det organisationer so HJ och KdF, men dessa var uteslutande instrument för diktaturens ledarkult. Till denna statsform hör också Mussolinis fascistiska stat, men det är knappast rimligt att betrakta alla totalitära samhällen som statsindividualistiska. Något frivilligt organiserat medborgarsamhälle fanns givetvis inte heller i den kommunistiska samhällsmodellen, men den leninistiska statsteorin kan knappast

beskrivas som individualistisk eftersom samhällets grundläggande enhet förutsattes vara klasser, inte individer.

Frågan är nu om också Sverige kan placeras i denna heterogena kategori av samhällen med statsberoende individer utan tillgång till det civila samhällets normala gemenskap. Henrik Berggren och Lars Trägårdh härleder dagens svenska samhälle till en ”logik som ledde till att svensken i dag till stor del står i en direkt, oförmedlad relation till staten och är relativt befriad från direkt beroende av sina medmänniskor vad gäller pengar och tjänster” (s. 52). Ingen förnekar att Sverige i den europeiska kretsen av olika välfärdsmodeller förlitar sig på en stark stat och att flertalet rättigheter är individbaserade. Frågan är nu man därav kan dra slutsatsen att den svenska samhällsmodellen rent generellt kan betecknas som statsindividualistisk. Författarna anför ett antal argument, som det nu blir tillfälle att närmare granska.

Det bör tilläggas att jag utgår från att boken ”Är svensken människa?” har vetenskapliga ambitioner och inte ska betraktas som skönlitteratur, essä eller som en enkel tesdrivande debattbok. Boken redovisar resultaten från ett forskningsprojekt som fått anslag från statens humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsråd.

Huvudtesen formuleras i bokens inledning: ”Att vara svensk i detta perspektiv innebär ytterst att sträva efter självständighet, frihet och individuellt självförverkligande på bekostnad av gemenskap, intimitet och traditionella förpliktelser” (s. 11). På ett annat ställe skriver de: ”Vad som kännetecknar det svenska samhället mest av allt är inte kollektivism, utan en allians mellan stat och individ som på ett enastående sätt förlöst individen från beroendet av familjen och civilsamhällelig välgörenhet” (s. 51). Och tillägger: ”Det omedelbara beroendet av familj, släkt, grannar, arbetsgivare och civilsamhälleliga föreningar har minimerats” (s. 53). Den fundamentala drivkraften i det statsindividualistiska

fördraget sägs vara ”strävandet efter oberoende, snarare än den socialt mer acceptabla viljan till kollektivt ansvar” (s. 54).

När det gäller det svenska civilsamhället kan författarna naturligtvis inte förneka att många svenskar, fortfarande och trots allt, är med i frivilliga föreningar. Sverige är, skriver de, ”nästan unikt starkt som ett civilsamhälle med en mångfald av fria sammanslutningar”. ”Svenskar är aktiva i frivilligt socialt arbete, man tar hand om anhöriga och vänner i lika hög grad som människor i andra västerländska samhällen” (s. 56). Läsaren frågar sig naturligtvis hur ett samhälle med ett uppenbarligen livaktigt civilsamhälle kan karaktäriseras som ”statsindividualistiskt”. Jo, skriver de, den avgörande frågan är inte om svensken är asocial, utan i stället ”det moraliska rättesnöret” som genomsyrar svenskens syn på förhållandet mellan människor. Den svenska synen, och detta är den avgörande punkten, är inte ”byggd på ömsesidigt beroende utan på autonomins grund” (s. 57). Folkrörelserna, konstaterar de, ”byggde på en frivillig gemenskap mellan människor som skapade egna regler för tillträde och utträde” (s. 215).

Boken ”Är svensken människa?” gör inte bara anspråk på att karaktärisera de faktiska sociala relationerna mellan dagens svenskar utan vill också ge en idéhistorisk förklaring. Författarna anser sig urskilja ”en gemensam och historiskt förankrad definition av Sverige och svenskhet som går att spåra tillbaka till 1800-talet”. I själva verket ägnas en stor del av boken åt en genomgång av författare och andra tänkare, vilka alla på sina sätt påstås ha format dagens statsindividuella självbild. Det anser sig ha funnit ”tecknen på en långvarig och stabil svensk självuppfattning” (s. 12). Grundtesen formulerar de med utgångspunkt i ett antal försök att skildra den svenska nationalkaraktären. Själva boktiteln ”Är svensken människa?” är lånad från en av dessa skrifter, vilka allmänt betecknas som ”suggestiva” (s. 32). Andra exempel ur denna folkpsykologiska litteratur är ”Det svenska folklynet”, ”Folket i Nifelheim” och ”Svensk folkkaraktär”. Berggren och Trägårdh finner ett underliggande tema i dessa analyser av svenskheten: ”en

individualism som framför allt handlar om en vilja till oberoende” och en ambivalens mellan individ och kollektiv (s. 28).

Men en skrift citerar de inte: Herbert Tingstens förintande kritik av hela denna litteraturgenre. Tingsten kom på den snillrika idén att studera böcker om nationalkaraktären inte bara i Sverige eller något enstaka land utan att samla in likartat material från flera olika länder. Snart framtonade ett lika överraskande som enhetligt mönster. Alla länder uppfattade sig inte bara som unika utan som unika på precis samma sätt. Folkpsykologerna sade sig undantagslöst ha svårt att karaktärisera det egna folket på grund av dess motsägande och stridiga egenskaper. Vissa gemensamma drag gick dock att fastställa. Landsmännen var ”individualistiska och frihetsälskande, inbördes söndrade och avundsjuka”. ”Mot jagets kända osäkerhet ställes främlingens fruktade säkerhet”, sammanfattade Tingsten. Hans slutsats blev att dessa folkpsykologiska skildringar var ägnade att motivera och aktivera nationalistiska tendenser. Den egna svagheten konstituerade en moralisk överlägsenhet. ”Man skryter över att man inte skryter, är självbelåten över sin självunderskattning.” (Herbert Tingsten, ”Nationell självprovning”, Idékritik 1941.)

Det finns här inte anledning gå in på en närmare granskning av Berggren och Trägårdhs skildringar av Gustaf Geijer, Ellen Key, August Strindberg och andra. Den avgörande svårigheten är att visa att dessa 1800-talstänkare haft en bestämmande inflytande över dagens svenska självuppfattning och därmed också individernas faktiska relationer till staten och medmänniskorna.

Enligt Berggren och Trägårdh var Per Albin Hansson en viktig länk i denna kedja av idéimpulser. I själv verket innebär deras beskrivning ett radikalt ifrågasättande av den etablerade historieskrivningen. Enligt Herbert Tingstens stora arbete om socialdemokratins idéutveckling var de första socialdemokratiska programmen nästan helt marxistiska. Undan för undan modifierade partiet sin ideologi och Tingsten tyckte att utvecklingen gått så långt att man kunde börja tala om

ideologiernas död. Även om senare forskning har modifierat detaljer är Tingstens analys alltså giltig.

Nu menar Berggren och Trägårdh att socialdemokraterna i själva verket fick sina ideologiska ursprungsimpulser från annat håll. I stället för Marx var det nationalistiska svenska 1800-talstänkare som formade det socialdemokratiska idéarbetet. De lyfter särskilt fram C. T. Odhners "Lärobok i fäderneslandets historia för folkskolan". Och vilka belägg finns det för att socialdemokraternas partiledare påverkats av just denna bok? För det första att Per Albin Hansson gått i folkskolan och därför rimligen hade läst boken, för det andra att han i ett tal på Bondens dag på Skansen 1935 citerat en dikt om Engelbrekt som ju omnämns av Odhner (s. 195 ff). Visst hände det att 1930-talets socialdemokrater anknöt till det svenska frihetsarbetet, men det går därav inte att dra den långtgående slutsatsen att, som de skriver, "folkskolans historieundervisning tillhandahöll folkhemmets ideologiska överbyggnad" (s. 201).

En betydande del av boken "Är svensken människa?" ägnas åt familjepolitiken. De familjepolitiska reformer som genomfördes i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet betecknar författarna som "statsindividualismens höjdpunkt i Sverige" (s. 308). Framst gäller det särbeskattning och andra reformer som gjorde det lättare för kvinnor att börja förvärvsarbete. Därmed utmanades den familjemodell som grundades på mannen som ensamförsörjare och kvinnan som hemmafru. Berggren och Trägårdh skriver: "Och genom att lösgöra kvinnor och barn från den traditionella familjen har staten visserligen berövat mannen hans maktställning men också befriat honom från det ansvar som denna överordning medförde." Och så tillägger de: "Vi har förvandlats till sociala atomer" (s. 295). Man kan knappast läsa denna tolkning på annat sätt som att det är kvinnornas frigörelse som utgör en huvudförklaring till att Sverige är "statsindividualistiskt", det vill säga saknar det civila samhällets gemenskap.

Maktutredningen tog också upp kvinnornas ställning, men utifrån ett maktperspektiv. En av utredningens ledamöter var Yvonne Hirdman som bidrog till huvudrapporten med ett kapitel om genusystemet. Hon pekade på hur ”det lilla livets” frågor hade blivit de stora och viktiga frågorna, av samma dignitet som utrikes- och försvarspolitik. Det hade ägt rum en ”revolutionerande förändring från den tid när det privata osynliggjordes”. Det privata fick nu synas och erkännas. Det privata hade dessutom tappat något av sin feminitet: också män fick äga ett privat område som inte längre bara var ”synonymt med jakten, fisket, klubben, båten utan också hemmet och barnen” (SOU 1990:44, 114 f). Den traditionella segregeringen mellan män och kvinnor hade ifrågasatts och delvis upphävts. Berggren och Trägårdh skriver att den ökade jämställdheten befriade mannen från ansvar som den traditionella överordningen medförde. Yvonne Hirdman och Maktutredningen konstaterade tvärtom att mannen fick ett vidgat ansvar, inte bara att förvärvsarbete utan också att ta ansvar för hem och barn. Det civila samhällets gemenskap må ha förändrats i olika avseenden men man kan inte dra slutsatsen att det har försvagats, att individerna skulle ha befriats från ansvar och atomiserats och att Sverige har blivit ”statsindividualistiskt”.

Henrik Berggren och Lars Trägårdh utvecklar ”en svensk teori om kärlek”. Härmed avser de ”en kärlek byggd inte på ömsesidigt beroende utan på autonomins grund”. Därmed, menar de, drivs den individualistiska moderniteten till sin spets (s. 57). Men de nämner inte att Maktutredningen också behandlade kärleken i Sverige och kom fram till helt motsatta resultat. Bakgrunden var att en grupp sociologer, under ledning av professor Rune Åberg, upprepade en av den svenska samhällsforskningens klassiska undersökningar, ”Människan i industrisamhället” (1952 och 1955). Genom att gå tillbaka till samma ort med samma frågor fick de en unik möjlighet att se vad som hade hänt med människornas arbetsliv och sociala relationer. En av de stora förändringarna visade sig gälla familjen. Den emotionella funktionen hade fått en alltmer framträdande plats i valet av äktenskapspartner. ”Från att ha varit en fråga om ett hitta en partner som är lämplig ur försörjningssynpunkt, eller med tanke på att bevara egendom

eller andra släktanknutna värden, har det blivit mer en fråga om att hitta en partner som man älskar och håller av.” Den stigande skilsmässofrekvensen kunde därför inte tas som belägg för familjens undergång. Tvärtom hade det ”affektiva kittet” kommit att dominera äktenskapsbildningen. Under dessa årtionden hade ”kärleksäktenskap” blivit det normala (Rune Åberg, red., ”Industrisamhälle i omvandling”, 1990). I detta avseende har alltså känslan av gemenskap och samhörighet ökat i Sverige, tvärtom vad talet om statsindividualism kan ge intryck av.

Henrik Berggren och Lars Trägårdh anknyter till den historieuppfattning som bygger på en ”ängslan över att individualismen skulle upplösa det sociala kitt som håller samhället samman”. De hänvisar bland annat till Alexis de Tocqueville men försummar att nämna en av dennes stora upptäckter. Att gamla auktoriteter som kyrkan och kungamakten försvagades behövde inte innebära att samhället pulvriserades och upplöstes. Under sin amerikanska resa fann Tocqueville nämligen att demokratin hade en självdisciplinerande verkan. Folket insåg att för att komma i åtnjutande av samhällets goda, så måste man också ta på sig en del av dess bördor. Frivilliga organisationer och lokal självstyrelse bildade starka band. ”De kommunala institutionerna är för friheten detsamma som elementarskolorna för vetenskapen”, skrev han. Demokratin skapade nya former av gemenskap.

I Maktutredningen behandlades detta särskilt i min bok ”Makt i det öppna samhället”. Ett centralt begrepp där var ”autonomi”, inte i den allmänna meningen oberoende, utan i den mer precisa betydelse att leva under själv satta normer, i motsats till ”heteronomi” som innebär att leva under normer som man inte själv bestämt eller gett sitt samtycke till. Autonomi förutsätter därmed ett slags preferenser om preferenser, en förmåga att reflektera över de principer som styr det individuella och det kollektiva handlandet. Den demokratiska revolutionen innebar därför inte att beroende ersattes av oberoende, utan att ett slags beroende ersattes av ett annat (Ernst Cassirer, Myten om staten, Natur och Kultur,

Stockholm 1948, s. 308). Beroendet av yttre auktoriteter (heteronomi) ersattes av självbestämmandets beroende (autonomi).

Huruvida autonomins självvalda form av beroende är bättre eller sämre, starkare eller svagare, än den traditionella och påtvingade formen av beroende är en empirisk fråga som går att undersöka. Svaret beror på vilket samhälle och vilken tid man talar om. Det finns en hel del forskning som pekar mot att frivillighetens beroende är starkare än tvångets. Det handlar om de svaga bandens styrka, ”The strength of weak ties”, för att citera titeln på sociologen Mark Granovetters klassiska undersökning (1973).

Henrik Berggren och Lars Trägårdh skriver ”Annorlunda uttryckt så tycks det svenska civilsamhället omfatta organisationer där frivillighet och oberoende, snarare än nöd och tvång, varit den primära moraliska logiken.” (s. 360) Så sant, men detta behöver inte alls innebära någon ”statsindividualism”. Det beror på hur denna frivillighet och detta oberoende faktiskt fungerar och detta har de egentligen inte undersökt.

Slutsatsen blir att begreppet statsindividualism är vilseledande och inte föranleder någon ändring av Maktutredningens huvudslutsatser. Sverige kunde under en lång följd av år karaktäriseras som ett, inte statsindividualistiskt, utan som ett kollektivistiskt samhälle. Utredningens norska ledamot, Johan P. Olsen, visade i sin bok ”Demokrati på svenska” (1990) att Sverige dominerades av en vad han kallade ”samhällsorienterad demokratiuppfattning”. Härmed avsåg han en demokratisyn som tar sin utgångspunkt i idén om det suveräna folket och den enskildes roll som medborgare och samhällsmedlem. Denna samhällsorienterade demokratisyn understryker beroendet och samhörigheten mellan samhällsmedlemmarna. Först under senare år, och det var dessa tendenser som Maktutredningen försökte avläsa, hade det börjat ske en förskjutning i riktning mot en mer ”individorienterad” demokratiuppfattning, som tar sin utgångspunkt i föreställningen om den suveräna individen och på antagandet att den enskilde har

förmåga att träffa egna val och ta ansvar för sina beslut. Det var närmare bestämt denna process som vi benämnde ”individualisering” och gav därmed detta begrepp en tydlig definition, till skillnad från många andra sammanhang där det allmänna begreppet individualisering används utan att den närmare innebörden klargörs.

Den kollektivistiska, samhällsorienterade samhällsuppfattning som länge förhärskade i Sverige harmonierade med den aspekt av den svenska modellen som har att göra med välfärd och statens uppgift. Den universalistiska välfärdsmodell som kännetecknar Sverige kan historiskt härledas till en politisk vilja att snabbt och effektivt höja välfärden för hela befolkningen. Vid tidpunkten för det demokratiska genombrottet var Sverige ett underutvecklat och fattigt land som just gått igenom det industriella och moderna genombrottet och som länge hämmats i sin utveckling av en trångsynt och tillbakahållande överhet i form av kyrka, kungamakt och ämbetsmannavärld. Det skulle visserligen dröja några årtionden innan den offentliga sektorn expanderade till en mer betydande del av samhällsekonomin men redan från början fanns ambitionen att använda staten som instrument för att höja befolkningens välfärd.

Detta politiska projekt genomfördes med medel som i hög grad var inspirerats av dåtidens näringsliv och organisationsteori. Om man ger sig ut för att leta efter inspiratörer till det svenska välfärdssystemet kan man lika väl som hos svenska 1800-talstänkare hamna hos Henry Ford i Detroit. Det var stordriftens och massproduktionens modell, ”fordismen” och ”taylorismen”, som kom att präglade det svenska välfärdssystemets uppbyggnad. I Maktutredningen ägnade jag boken ”Metaforernas makt” åt att klarlägga hur långt mekanikens och fabrikssystemets logik hade spritt sig i samhällstänkandet.

Lika effektiv som stordrift är att få fram ensartade och standardiserade produkter, lika olämplig är den för situationer där det behövs flexibilitet, kreativitet och individuell anpassning. Så fort de grundläggande välfärdsbehoven var täckta började därför en fas av decentralisering och individualisering, på ungefär samma

sätt som ”mass production” successivt ersätts av ”mass customization” inom varuproduktionen. Ett tidigt tecken på detta var Tage Erlanders broschyr ”Valfrihetens samhälle” 1962. Han skrev där: ”I ett rikare samhälle, där standarden stiger och många av de grundläggande frihetsproblemen är lösta, kan man öka ambitionsgraden och ställa upp djärvare mål för politiken. Där kan man medvetet inrikta samhällets åtgärder på sådant sätt, att de vidgar den enskildes frihetssfär, anpassa insatserna efter de enskilda människornas särskilda förutsättningar och därmed öka deras möjligheter att välja hur de vill forma sin tillvaro.”

De borgerliga regeringarna mellan 1976 och 1982 hade viljan att, som man då formulerade saken, ”lägga besluten närmare människorna”. Regeringen Palme 1982 tog flera initiativ för att öka flexibiliteten inom den offentliga sektorn, ”från myndighetskultur till servicekultur” som det förvaltningspolitiska ledordet formulerades, även om socialdemokraterna alltså var skeptiska till att släppa det offentliga huvudmannskapet för välfärdsproduktionen.

Det var här som Maktutredningen kom in. Vi kartlade tendenserna till individualisering och individuell valfrihet och kunde mäta att medborgarna i vissa livssituationer ansåg sig ha starkt begränsade möjligheter att påverka sin situation genom att välja. När vi tio år senare upprepade Maktutredningens medborgarundersökning fann vi att utvecklingen gått relativt snabbt. ”Det allmänna intrycket är att medborgarna anser sig ha fått bättre möjligheter att påverka sin situation.” En mellanrubrik i rapporten 1998 löd: ”Valfrihetsrevolutionen” (”Demokrati och medborgarskap”, SNS Demokratiråd 1998, s. 32).

Maktutredningen kunde konstatera att staten alltså spelade en avgörande roll i det svenska samhället och att det pågick en individualisering. Ändå vore det oriktigt att använda ”statsindividualism” som sammanfattande beteckning. Vi gjorde nämligen också omfattande undersökningar av det civila samhället, inte

minst av medborgarnas delaktighet i samhällslivet. Visserligen kunde vi konstatera att medlemskapet i politiska partier och en del traditionella folkrörelser stagnerade, eller rent av minskade, men vi vidgade perspektivet till att också uppmärksamma de nya former för samhällsengagemang som växte fram. Vi kunde också konstatera att, på de punkter det fanns möjlighet att jämföra med äldre undersökningar, människor generellt sett hade flera mellanmännsliga kontakter och var mer integrerade i vad man kan kalla det civila samhället. Enligt vår bedömning hade Sverige aldrig haft så kunniga, engagerade och kritiska medborgare. I detta avseende hade Sverige kommit närmare upplysningens och folkstyrelsens ideal.

För att sammanfatta. Det är en allmänt vedertagen uppfattning att den nordiska välfärdsmodellen i allmänhet, och den svenska i synnerhet, i ett allmäneuropeiskt perspektiv kännetecknas av universalism och att staten har det yttersta ansvaret för att tillhandahålla individuellt baserade förmåner och rättigheter. Visst kan man därmed säga att den svenska välfärdsmodellen bygger på en speciell relation mellan stat och individer. Men därav kan man inte dra slutsatsen att hela den svenska samhällsorganisationen eller den svenska samhällsmodellen kan betecknas som statsindividualistisk. Därtill krävs det helt andra begrepp.